tika, mravnost, moralita, svědomí, svoboda člověka, dobro a zlo, norma a zákon, autorita a moc.

Následují tři kapitoly, kde se autor vypořádává s otázkami vztahu člověka k sobě samému, k okolnímu světu a k životu. Právě tuto kapitolu naposled jmenovanou považuji za stěžejní kapitolu celé práce. Zde autor prokázal svoje hluboké znalosti teoretické i praktické a s velkou úctou k životu člověka rozebírá témata související s celým průběhem života člověka, od jeho narození až po finalitu života.

Poslední dvě kapitoly jsou věnované problematice pomáhajících profesí. Autor v této souvislosti uvádí, že pomáhající profese představují poměrně široký soubor nejrůznějších povolání majících vztah k bezprostřední práci s lidmi, jsou však mnohem více službou a posláním než rutinní prací. Jen velmi obtížně si proto dokážeme představit tuto činnost při absenci etických souvislostí.

Recenzovaná publikace se nečte lehce. Nutí nás však k zamyšlení nad otázkami, s kterými se denně setkáváme, pracujeme-li v oblastech péče o jedince těžce nemocné nebo osoby s těžkým a kombinovaným postižením, ať už máme jakékoliv profesní zaměření – speciální pedagog, psycholog, terapeut, fyzioterapeut, sociální pracovník nebo lékař a možná, že v ní najdeme odpověď na otázku, kterou již dlouho hledáme. Z uvedených důvodů si myslím, že by tato knížka neměla chybět v knihovničce nikoho z nás.

Marie Vítková

POTMĚŠIL, M., a kol. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka, A-N.* Praha : Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-800-2.

Znalost českého znakového jazyka je v naší zemi stále velmi malá. Ačkoliv výzkum znakového jazyka u nás započal již před deseti lety, prací, které by přinášely v tomto směru nové informace, je stále ještě nedostatek. I proto je každý počin, který může posunout proces poznávání jazyka našich neslyšících spoluobčanů o kousek dál, a přispět tak ke kvalitnější komunikaci mezi slyšícími i neslyšícími, velmi vítán. Poslední větší událost na tomto poli představuje zatím Všeobecný slovník českého znakového jazyka, jehož první díl (A-N) vyšel vloni v nakladatelství Fortuna. Pokusme se podívat podrobněji na to, jakým způsobem je slovník zpracován, komu je určen, a jakým způsobem prezentuje svým uživatelům znakový jazyk.

Slovník je slovníkem překladovým. Výchozím jazykem je český jazyk, k němuž jsou v abecedním pořadí přiřazovány znaky českého znakového jazyka (pokud by mělo být jeho zaměření označeno úplně přesně, měl by se spíše nazývat slovníkem česko-znakovým (analogicky k slovníkům např. česko-anglickému či rusko-českému). Slovník je podle svého autora určen především slyšícím uživatelům, a to nejspíše těm, kteří už se znakovým jazykem při své práci přišli do styku: učitelům a vychovatelům sluchově postižených dětí, ti se také podle autora stali *„prvním a nejsilnější impulzem*

pro zahájení práce na slovníku" (Potměšil 2002, s. 5).

Možná právě proto, že autor slovníku počítal s tím, že jeho budoucí uživatelé již „nějakou" povědomost o znakovém jazyce mají, nepředchází vlastní části slovníku stať pojednávající o struktuře a fungování znakového jazyka, která bývá obvyklou součástí zahraničních slovníků znakových jazyků. Je velkým omylem domnívat se, že slovník (ať už znakového či mluveného jazyka) představuje pouhou zásobárnu slov (znaků). Pokud má být slovník účinnou pomůckou pro své uživatele, měl by se pokusit nabídnout také vhled do způsobu principů fungování, struktury a základních zákonitostí gramatiky popisovaného jazyka.

Stručné pojednání, které by mapovalo hlavní odlišnosti obou jazyků, je, podle mého názoru, zvláště na místě, jedná-li se o tak rozdílné typy jazyků, jakými jsou v našem případě jazyk mluvený a znakový. Nedozvíme se např. nic o úloze nemanuální složky znakového jazyka ani o klasifikátorech, které hrají ve znakovém jazyce jednu z hlavních rolí. V předmluvě sice její autor používá takové pojmy jako klasifikátorové a metaforické morfémy, ale dále je nevysvětluje, což jen podporuje moji domněnku, že před sebou automaticky předpokládá poučeného čtenáře. Tak tomu ale bohužel není. Lingvistika českého znakového jazyka stojí zatím ve svých počátcích. Každý další krok k objasnění byť základních rysů gramatiky vizuálně-motorického jazyka je v současné době velmi žádaný (a to především právě pedagogy mateřských, základních a středních speciálních škol pro žáky s vadami sluchu).

Je ještě jeden velmi praktický důvod, proč ve slovníku uvádět stati o gramatice popisovaného jazyka. Ve vlastní slovníkové části, v níž se seznamujeme s jednotlivými znaky, je pak možné k pravidlům vysvětleným v úvodu odkazovat a vést tak čtenáře, aby si znaky odvozené ze znaků základních uměli sami odvodit. Tak například pokud bude čtenář vědět, že pro slovesa a podstatná jména bývá ve znakovém jazyce stejný znak (popř. se k nim přidává konkrétní klasifikátor) a teprve v kontextu výpovědi se pozná, jakou funkci znak má, není nutné stejné fotografie znaků opakovat. U čtenáře to znamená užitečnou znalost navíc, a autoři tak mohou ušetřit ve slovníku místo a zvýšit jeho přehlednost.

Počátečním momentem při sestavování každého překladového slovníku je výběr hesel (slov) výchozího jazyka (zde český jazyk), k nimž se hledají ekvivalenty v cílovém jazyce (český znakový jazyk). Vybraná hesla představují jakýsi „reprezentativní vzorek" výchozího jazyka. Počet hesel a jejich zaměření se stanovuje podle typu, funkce a rozsahu slovníku. V našem případě se jedná o slovník všeobecný, vybraná slovní zásoba by tedy měla uspokojivě a vyváženě pokrýt všechny (důležité) oblasti lidské působnosti. Při výběru slovní zásoby se obyčejně přihlíží zejména k frekvenci používání jednotlivých slov, čerpá se z jazykových korpusů daného jazyka, jsou-li k dispozici, frekvenčních a výkladových či jiných překladových slovníků.

Autor Všeobecného slovníku českého znakového jazyka nabízí vlastní postup. Vzhledem k tomu, že český frekvenční slovník je už zastaralý, čerpal ze souhrnných rejstříků vybraných českých učebnic cizích jazyků pro samouky (angličtiny, francouzštiny, čínštiny a ruštiny). Vysvětlení, proč byl zvolen takový – originální – postup, je však poněkud vágní. Podle autora *„musel totiž slovní zásobu pro tyto učebnice někdo na základě nějakých principů sestavit"* (s. 6). Kdo má zkušenosti s učebnicemi pro samouky, ví, že slovní zásoba učebnic bývá poněkud nesystematická a mezerovitá. To se bohužel projevilo i ve slovníku. Při uvádění hesel je znatelná velká nesystematičnost (ve slovníku nalezneme znak JÍDLO (s. 235), nenalezneme však sloveso JÍST, nalezneme odvozené podstatné jméno CHÁPAVOST (s. 206), nikoli však běžné a velmi frekventované CHÁPAT, podobně je tomu s odvozenými přídavnými jmény jako např. ARMÉNSKÝ (s. 27), základové ARMÉNIE chybí aj.; chybějí také některé číslovky, o nahodilém výběru vlastních jmen ani nemluvě). K dalším otázkám výběru hesel do slovníkového hesláře (které jsou spojené se zvoleným způsobem metody sběru materiálu) pohovoříme ještě podrobněji níže.

Součástí hesla v kvalitních překladových slovnících mluvených jazyků bývá kromě heslového slova a ekvivalentu v cílovém jazyce ještě gramatická charakteristika daného pojmu (čtenář se dozví, o jaký slovní druh se jedná [u podstatných jmen je uveden rod a životnost; u sloves vid, taktéž klíčové tvary jeho časování a valence – tzn., v jakých tvarech na sebe váže další výrazy], je seznámen s nepravidelnými tvary apod.), nechybí stylové označení pojmu, příklady jeho užití, nejčastější slovní spojení a frazeologie.

Ve *Všeobecném slovníku českého znakového jazyka* je (jsou) k českému slovu přiřazena/y fotografie znaku, přiložena česká věta, v níž se objevuje dané české slovo, odkaz na region, v němž se znak používá, a notační zápis tvoření znaku. Z krátké předmluvy slovníku však není zřejmé, podle jakých kritérií autor vybral zrovna tyto a ne jiné informace, jimiž je každý znak prezentován.

Zastavme se nejdříve u toho, zdali jsou čtenáři představeny jednotlivé znaky srozumitelně a dostatečně názorně. Pohyb, jakým je znak utvářen, je na fotografiích zachycen pomocí šipek, rozfázován, často i na několika po sobě jdoucích snímcích. Legenda, která by vysvětlovala použitý systém šipek, však chybí, takže je někdy velmi těžké pochopit, jak daný znak vlastně vypadá, zdali pohyb znaku směřuje od těla, či dolů podél těla; nahoru podél těla, nebo směrem k tělu; je-li pohyb opakovaný, nebo nikoliv. Slovní popis znaku, který byl použit v knižním předchůdci tohoto slovníku (Gabrielová; Paur; Zeman 1988), chybí, je však nahrazen notačním zápisem znaku. Autor v tomto případě (na rozdíl od svých předchůdců) využívá důležitých lingvistických poznatků o znakovém jazyce.

Prostřednictvím notačního systému lze znaky převést do psané podoby a poté je použít k výzkumným účelům. Slouží také

jako prostředek k uchování znaků, které už mladá generace uživatelů znakového jazyka nepoužívá a které jsou dokladem historického vývoje jazyka. Svědčí také o důležitých lingvistických poznatcích, že totiž, můžeme-li znak rozložit na menší jednotky (tak jako slovo na jednotlivá písmena), docházíme ke zjištění, že jednotlivé znaky (znakových jazyků) nelze ztotožňovat s gesty či pantomimickými posunky (podrobněji viz Bímová 2002). Znalost standardizovaného způsobu zápisu znaků navíc umožňuje všem uživatelům jazyka znaky si zapisovat a později se k nim vracet. Nemohu se však zbavit dojmu, že tento způsob je pro uživatele slovníku velmi složitý. V úvodní části slovníku sice najdeme stať, v níž se pravidla daného notačního systému podrobně vysvětlují, málokdo z běžných uživatelů si však dá, podle mého názoru, tu práci, aby se učil jednotlivé značky či investoval čas do studia pravidel notačního systému. Pokud by to však přece jen udělat chtěl, bude si muset počkat na druhý díl tohoto slovníku. V tiskárně totiž zapomněli vytisknout tabulky, v nichž by se význam jednotlivých značek notačního systému vysvětloval.

V mnoha případech se tedy může čtenář slovníku, ač už není ve znakovém jazyce úplný nováček, dostat do úzkých, protože mu nemusí být úplně jasné, jak znak vlastně vypadá. Do příštího dílu slovníku bych se tedy přimlouvala, aby byla vytištěna legenda k šipkám, tabulky k notaci a aby byl ke každé fotografii kromě notace přiřazen i slovní popis znaku, které by se navzájem doplňovaly a snižovaly tak riziko, že se čtenář naučí znaky špatně. Slovní popis navíc umožňuje popsat nemanuální složku znaku (zejména mimiku), která je u znaků vyjadřujících zápor jejich nezbytnou součástí, např. NEPŘÍJEMNÝ (s. 490), NESMĚT (s. 491), NEDOVOLENÝ (s. 478), a která na fotografiích ani nemůže být adekvátně zachycena.

Odkaz na region, v němž se znak používá, je oproti do té doby vydaným slovníkům vítanou novinkou (výjimkou je Slovník znaků křesťanských pojmů pro Neslyšící). Nejen v České republice, ale i v jiných zemích ve světě se znaková zásoba znakového jazyka vyvíjí paralelně na několika místech. Je většinou vázána na jednotlivá města, kde se sdružují sluchově postižení lidé, kde mají svá centra a kde jsou speciální školy pro sluchově postižené děti. Znaková zásoba tak obvykle vykazuje u mnoha znaků v rámci jedné země četné varianty.

Jádrem slovníku se stal znakový jazyk užívaný v Praze, většina znaků je tedy označena jako pražská varianta. Mohlo by se zdát, že takto označené znaky se používají jen na území našeho hlavního města. Tak tomu ovšem není, znaky jsou často společné pro celou republiku – pro další zpracování by bylo možná vhodnější ponechat znaky celonárodně používané bez označení a odkaz na region uvádět jen tam, kde existují oblastní varianty.

K čemu má sloužit věta pod fotografií/ /emi znaku, v níž je použito popisované české slovo? Napadá mě jediný důvod: zřejmě k tomu, aby se osvětlil daný význam mnohovýznamových slov (např. hodina

/=60 minut/; hodina /=vyučovací hodina/), a to prostřednictvím jejich použití v kontextu. Tento záměr autora slovníku chápu jako vstřícný krok k lepšímu pochopení a následnému užívání znaku. Bohužel i v tomto případě se do slovníku vloudily chyby, které vedou uživatele k nesprávnému užívání znaku. (Česká věta a významový kontext slova v ní užitý neodpovídá významu znaku zachyceného na obrázku [u znaku AMBULANCE, s. 22; HLÍDAT (hlídací stráž), s. 197; HOVOŘIT, s. 197; CHOVAT (zvíře), s. 209 aj.])

Zde se zřejmě projevila úskalí elicitační (dotazovací) metody sběru materiálu. Autor slovníku pravděpodobně předkládal respondentům česká slova bez jejich významového rozlišení. Neslyšící respondenti přirozeně generovali první znak(y), který(é) je v daném kontextu napadl(y). Tento postup musel zákonitě vnést do sběru materiálu další nahodilosti, které každý uživatel (i byť jen málo znalý znakového jazyka) na první pohled objeví. Tak např. na s. 115 ukazuje figurantka znak MIMINKO, v hesle je však vedený pod pojmem DÍTĚ a doplněný významovým upřesněním, že se zde míní *miminko*. Velmi frekventovaný znak DÍTĚ (*nedospělý člověk, asi do 14 let*[1]) se již do hesláře nedostalo. Stejně tomu tak je u sloves, jejichž tvar a způsob produkce se mění podle toho, co je danou činností zasahováno, např. pro jediné české slovo *barvit* existuje v českém znakovém jazyce mnoho různých znaků: BARVIT (vlasy), BARVIT (papír), BARVIT (strop), BARVIT (plot) apod. Při výběru hesla zařazeného do slovníku záleželo v těchto případech na náhodném výběru respondenta. Tak například u slovesa *čistit* nám autoři předkládají čtyři možné varianty znaku (s. 89–91): ČISTIT (boty), ČISTIT (brýle), ČISTIT (komín), ČISTIT (podlahu). Na často frekventovanou činnost, kterou rutinně vykonáváme každý den – ČISTIT (zuby), pravděpodobně respondenti zapomněli. Podobně je tomu u sloves NASADIT (s. 462), DRŽET (s. 138) a dalších. Beztoho je však důležité vyzdvihnout, že se jedná o první slovník, který se pokouší slovesa a jejich variantní tvary mapovat. Slovesné tvary totiž vypovídají o důležitých gramatických rysech českého znakového jazyka.

Snaha trvat na nalezení jednoho konkrétního znaku k českému slovu není úplně ideální (Autor na s. 7 píše: *„pokud znak pro příslušné slovo nebyl nikomu z přítomných znám, byli respondenti požádáni, aby se ho pokusili zjistit ve svém okolí a přivezli ho"*), protože neslyšící respondenti mají ve snaze vyhovět požadavku tendenci „sklouzávat" ke znakované češtině. I toto se na několika místech ve slovníku projevilo. Některé znaky se podařilo autorovi zachytit a označit, např. ANGLIE (s. 25), ČTVRTLETÍ (s. 98), GYMNASTIKA (s. 166). I když se objevují sporadicky, pokládám si otázku, proč jsou do slovníku znakového jazyka vůbec zařazena.

Autorovi *Všeobecného slovníku českého znakového jazyka* se podařilo nashromáždit chvályhodné množství znakové zásoby. Nestačí ale jen nabídnout seznam znaků, jak to

[1] Definice podle Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1998).

v tomto případě udělal. Velmi důležitý je i způsob zpracování a prezentace znaků. Doufejme, že druhý díl slovníku se vyvaruje nedostatků svého předchůdce. Byla by opravdu škoda tak rozsáhlého materiálu nevyužít.

Jen ještě drobná poznámka na závěr. Bývá zvykem, že ve všech dílech tak rozsáhlého charakteru se na místě k tomu určeném objeví jména všech těch, kdo se na jejich vzniku podíleli. Je proto škoda, že se o spolupracovnících pana M. Potměšila dozvídáme jen z nenápadné zkratky „kol." uvnitř knihy.

Literatura:

BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový – jazyk přirozený. *Čeština doma a ve světě*, 2002, roč. 10, č. 2-3, s. 100-103. ISSN 1210-9339.

ČERMÁK, F.; BLATNÁ, R. (ed.). *Manuál lexikografie*. Jinočany : H & H, 1995. ISBN 80-85787-23-7.

MACUROVÁ, A. Jazyk v komunikaci neslyšících. (Předběžné poznámky). *Slovo a slovesnost*, 1994, roč. 55, s. 121-132. ISSN 0037-7031.

MACUROVÁ, A. Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. (Poznámky k diskusi). *Speciální pedagogika*, 1996, roč. 6, č. 1, s. 15-19. ISSN 0862-1632.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2. opr. a dopl. vyd. Praha : Academia, 1998. ISBN 80-200-0493-9.

Petra Bímová

CHVÁTALOVÁ, H. *Jak se žije dětem s postižením*. Praha : Potrál, 2001.

V roce 2000 vyšla v nakladatelství Portál kniha „Jak se žije dětem s postižením" pojednávající o problematice pěti typů postižení: Downův syndrom, zrakové postižení, svalová atrofie, DMO a sluchové postižení. Kniha autorky PhDr. Heleny Chvátalové je psána formou rozhovorů s rodiči (a částečně i s dětmi), v nichž odkrývá nelehké životní osudy, zklamání, ale i sílu a odhodlání rodičů překonat překážky, které jim postižení dítěte staví do cesty. Svým stylem je publikace přístupná široké veřejnosti, neocenitelným přínosem je však i pro ty, kteří se o danou problematiku zajímají hlouběji.

Každá z pěti kapitol věnujících se vždy jednomu z výše uvedených typů postižení je zakončena slovem příslušného odborníka. V části pojednávající o sluchovém postižení, která je předmětem naší recenze, se ujala slova PaedDr. Karla Svobodová, logopedka působící ve škole pro SP v Praze v Ječné ulici.

Recenzi píšeme z pozice studentek oboru zabývajícím se jazykem a kuturou Neslyšících[1] (Čeština v komunikaci neslyšících – CNES, FF UK). Naším záměrem je vysvětlit autorčina tvrzení nejen o nabývání jazykových dovedností neslyšícím dítětem, ale i o voleném typu komunikačního systému pro děti se ztrátami sluchu.

[1] *Neslyšící* – příslušník jazykové a kulturní menšiny.